

U pramenů Volty

Vladimír Sattran

s fotografiemi Petra Bezuška

a Jana Pašavy

Česká geologická služba

Obsah

Úvodem	8	Pronikání křesťanství a islámu	75
Trochu zeměpisu	11	Vesnická architektura	79
Sahel – pásmo dun	13	Historie kolonií a co bylo před nimi	82
Udalan	17	Republika Horní Volta a její zastávky	86
Plošina s nedozírnou savanou	19	Vznik Burkiny Faso	88
Preguinejská oblast lesů v povodí Comoé	23	Revoluční týdny v Ouagadougou	91
Podarí se zachránit tropické lesy?	27	Folklor a jeho náhražky, černokněžníci a mágové	94
Lateritový krunýř Afriky	30	Školy v savaně	98
O geologickém stáří Burkiny Faso	31	Ouaga a Bobo	101
Voda a jak s ní hospodařit	34	Yako	109
Měsíce zátop	37	Bílá, Červená a Černá Volta	110
Oncho, žlutá zimnice, malárie a mouchy tse-tse	38	Africké divadlo a loutky	113
Ráj lovců	41	Fespaco a o filmu vůbec	114
Národní parky, rezervace Arli a W	44	Africký jídelníček	117
Projekty UNDP, nová ložiska a zlatá horečka	47	Bojíme se hadů a štírů	121
Tambao a další manganové hory	56	Kovolitci	123
Za broukem goliášem	57	Několik slov o afrických ženách	125
Něco pro ornitology	58	Poezie griotů	128
Lekce z botaniky	59	Znalci neboli mistři tradice	129
Období sucha a hořící savany	60	Voltská literatura	131
Kmeny Mosi, Bobo, Lobi a mnoho dalších	62	Hudba v Burkině	133
Hrdá volnost kočovníků	68	Kam spějí africké rozvojové země	133
Vesnice lovců s otrávenými šípy	69	V Burkině roku 1993	134
Animismus	72	Poslední řádky vzpomínek	137

Úvodem

Milí přátelé,

konečně se dostávám k měsíčnímu hlášení, které jsem vám slíbil napsat před odletem z Prahy. Terén: Horní Volta, Ouagadougou (dále častěji jenom Ouaga). Nemoci, volno, sympozia, schůze: 0. Tudíž celý měsíc jsem v potu tváře pracoval kromě vánočních dnů a dne nezávislosti Horní Volty, který jsem tady prožil za velkého bubnování s rachejtlemi až do rána. Musím však popořádku. Přistál jsem v Horní Voltě odpoledne 1. prosince.

V Paříži bylo ráno na letišti Roissy Charles de Gaulle asi pět nad nulou a snesl se kabát a svetr. V Marseilli se už oteplilo a na dalším mezipřistání v nigerském Niamey to začalo hřát po africku. K večeru, když jsme přiletěli do Ouaga, bylo na slunci nejméně čtyřicet a tak jsem trochu zmámený horkem došel po lateritovém mlatu letiště do haly. Naštěstí tam na mne čekal místní úředník. Držel velkou ceduli s mým jménem. Je to příjemné, když tě hned vítá transparent a všichni lidé kolem, kteří umějí číst, vědí, jak se jmenuješ a co jsi zač. Přijetí bylo tedy po africku srdečné, po delším třepání rukama a čekání na zavazadla jsme odjeli vozem PNUD (Programme des Nations Unis pour le Développement) do Guest House amerického vyslanectví, kde jsem prvně vydechl v chládku a setřepal ze sebe vrstvu jemného červeného lateritového prášku.

V americkém útulku pro hosty byly přede mnou už různé celebrity, z nich asi největší Jeho Svátost Jan Pavel II., který si tam patrně hodinku odpočinul mezi audiencemi a kázáními na cestě africkým kontinentem. Jsou tam tři pokoje a společná kulturní místnost a kuchyně, kde si každý může podle své chuti uvařit nebo požádat o jídlo kuchaře. Nebyl jsem v Guest House sám. Vedlejší pokoje obývali ještě dva američtí ekonomové – experti na finanční otázky. Týden jsme spolu večereli a střídavě jsme vařili české, kalifornské, pensylvánské a hornovoltské guláše (všechno Eintopfessen). Nejlépe vařil tamní sluha, kuchař Daniel, který virtuózně zacházel s rozličným kořením. Po večeri jsme sedávali v klubovkách pod černošskými malbami, za nimiž bekali gekoni, a řešili jsme světové problémy bankovníctví. Nevím, zda mi to bude někdy k prospěchu, ale za dusného afrického večera je každý rozhovor příjemný a uklidňující, zvláště je-li proložený rozvážným polykáním chladných minerálek. (Jeden z amerických ekonomů opakoval, že polská Solidarita znamená definitivní konec komunistické východní Evropy, a já mu říkal, že by to bylo jen dobře, ale že to možná ještě počká, protože vím, jak sověti by neradi takový scénář připustili jen tak bez boje.)

Kuchař Daniel a potom různí pomocníci z budovy Projektu Recherches géologiques et minières de Boromo et Houndé, kde jsem teď „šéfgeologem“, mi začali shánět vilku – „une petite maison“, jak říkávali – a nakonec se z toho vždy vyklubal dům o mnoha místnostech, až jsem si čtvrtý v pořadí pronajal a začal v něm vlastní ouagadouguské samotaření. A tak mám dům o čtyřech pokojích, velké přijímací hale s kuchyní, se třemi koupelnami a garáží vedle terasy. Kdybych chtěl něco menšího nebo skutečně něco malého pro jednoho člověka, musel bych si koupit kruhovou černošskou chatrč mosijského typu z vepřovic „banko“, ta ovšem nemá připojenou elektřinu ani vodu. Evropané po dlouhých zkušenostech zřejmě dospěli k přesvědčení, že se zde jiným způsobem

delší dobu zatím žít nedá. Zhýčkanci! Tož jsem zaplatil vysoký nájem a mohu teď střídavě spát v jedné ze čtyř ložnic. Mým domácím je bývalý diplomat Horní Volty v New Yorku a Ghaně a tak jsem se dostal do prostředí zdejších horních vrstev – a taky za vysokou cenu. Je pozoruhodné, že i Horní Volta má několik příjmení tak četných jako u nás je Novák nebo Svoboda. Tady je to ještě výraznější: každý pátý člověk, jak se mi zdá, se jmenuje Ouedraogo, Kaboré, pak Traoré, Zongo, Sawadogo. Taky můj sluha a hlídač se jmenuje Kaboré. Proto je nejlépe užívat jména, muslimská nebo křesťanská. Jsem patrně jeden z pramála Čechů, který do Horní Volty dosud zavítal, a tak se vůbec nedivím, že tady nikdo neví a ani si nedovede představit, kde Čechy leží. Je to vlastně první vzájemné seznamování, protože ani u nás na tom nejsme s povědomostí o voltské zemi lépe. Zdejší lidé jsou přátelštější a usměvaví. Za celý měsíc jsem tady neviděl jedinou hádku nebo rozhněvaný obličej. (A po dalších mnoha letech života v Horní Voltě, nazvané později Burkina Faso, jsem zažil jen málo rozhněvaných mužů a ženy byly ještě vyrovnanější!) Většinou se při pozdravu usmívají na plnou pusou – to se dá poznat dobře i na dálku, jak svítí bílé zuby z černých tváří. Každý umí něco říci po francouzsku, přinejmenším „sava, sava“, což v řeči moré neboli mosijsky je něco jako „láfi bémé“. Vidíte, že už začínám pronikat do zdejšího lingvistického bábelu. Jenom v území, kde mám pracovat (jihozápadní část Volty od Ouaga přes Bobo-Dioulasso k hranicím Pobřeží slonoviny) se mluví aspoň čtyřmi jazyky. V Ouaga je to převážně moré (jazyk Mosijců), jižněji dioula (řeč kmenů Bobo a Dioula), někde se vyskytuje i řeč gurunsi a ve východní části kolem Černé Volty jsou v divokém území s přírodními rezervacemi i etnické skupiny Lobi, hlavně kolem města Gaoua. Jsou to málo adaptabilní původní lovci zvěře otrávenými šípy. Prostě je tu ještě hodně podivných věcí a způsobů života pro naivního Středoevropana! O tom všem se asi dozvím více, až ta území budeme zkoumat. Zatím jsem byl jen třikrát „en brousse“ čili v savanách nebo buši. Vždycky jsem se vrátil vyprahlý a s bolavou sliznicí v nose, protože tady je teď suché a prašné období a země se doslova spéká horkem. Vesničky s bizarními kulatými chýšemi a sýpkami na obilí se slaměnými střechami nebo z lýka, hodně koz a ovcí, zebu a strakatých prasátek. Lidé v tuhle dobu chodí savanou a vypalují porosty, aby se samy nevznítily, až přijdou první lijáky a všechno se zapaří. Chůze v tom jemném popílku a kolem trnitých keřů je skutečně namáhavá a na konci dne si připadám jak šedohnědá slepice, která se celý den popelila na sluníčku. Naštěstí popel voní silicemi. A z požáříšť i v tom suchu hned vykvétají přízemní trsy velkých žlutých květů (*Cochlospermum tinctorium*) – místy je to prostě fantastická zahrádka! Také ptáci (modří afričtí mandelíci a vlhy guépiers, dále africké perličky nebo malé černé vdovičky) i motýli jsou úžasně vybarvení!

Teď vám ještě napíšu o sídelním městě Ouagadougou, abych nepředbíhal.

Zažil jsem zde Den nezávislosti, který se slaví 11. prosince s vojenskými marši a lidovou veselíci jako sláva při pádu Bastily. Tenkrát jsem byl teprve desátý den v západní Africe a tak to na mne zvláště silně zapůsobilo. Na stromech a podél hlavní silnice z Bobo-Dioulassa do Niamey vlály černočervenobílé prapory, v šest hodin ráno vyrazila na pochod celá armáda Horní Volty a defillovala po Avenue de l'Indépendance až k prezidentskému paláci. Je to oslava samostatnosti už čtvrtého typu, po tzv. třetí republice teď direktorium mladých důstojníků, kteří chtějí obrodu života Horní Volty. (Pozn. Ani to však dlouho nevydrželo!) Armáda jde tedy za

hlasité hudby podobné Kmochově kapele, černí muzikanti s úžasnými trombony a bastrubkami vábí jako krysaři jednotlivé roty s puškami vodorovně položenými na ramenech, aby šly rázně a s chutí. Díval jsem se na ně a roty šly skutečně radostně, jako by vojna byla ta nejpovedenější legrace na světě. Potom se na velkém prostranství blízko nádraží RAN tancuje. Štíhlí černoši a zaoblené černošky, to byly pro mne podivuhodné taneční kreace. Později v noci se odpalují na všech stranách rachejtle, efemérní světýlka různých barev mezi obrovským měsícem v úplňku. Přítel Ctirad Votrubec, který byl přede mnou před několika lety v Ouaga a popsal mi toto hlavní město jako jedinou širokou prašnou avenue ve stylu Champs Elysées, která vede ke královským palácům nebo prezidentské rezidenci, by dnes už musel tento popis hodně rozšířit. V zemi, která si vytváří svůj nový státní systém a historii, se rozrůstají centrální úřady, ministerstva, skladiště, obchody, dílny i hotely tak rychle, že letiště je dnes už součástí města, i když je od přistávací plochy do centra přes dva kilometry. Z koloniální doby zůstalo několik památek: „Forêt de Boulogne“ plný afrických stromů a komárů *Anopheles*, rezidenční čtvrť vilek zvaná Petit Paris (Gounghin) a Zone de Bois. Dokola kolem se nalepují nové čtvrti jako Zogona, Larlé a shluky baráček na všech stranách, rostou políčka a zahradnictví, malé přehrady a ohrady a smetiště, první regulace dříve nespoutaných marigotů (občasných potoků během lijáků), začínají asfaltové cesty a daleko od sebe uprostřed zahrad se stavějí školní budovy s novou univerzitou v čele. Je pravda, že v době sahelského sucha je Ouaga zaprášeným městem, a taky je pravda, že průmyslové Bobo-Dioulasso, ležící blíže k moři, je zelenější a přitažlivější, ale Voltané se rozhodli, že Ouagadougou bude středem země, a soustřeďují v něm i sídla mezinárodních organizací. Tak se stává Ouaga Ženevou západní Afriky, jak prohlašují hrdě turistické příručky. Ale turistů je ještě poskrovnu. Zahraniční pomoc této chudé, ale snaživé zemi poskytují především Francouzi, Američané a Kanadáné vedle Belgičanů (v projektu, kde pracuji, jsou to převážně Belgičané), Rakušanů, Němců a Japonců, kteří všude šíří své vozy, rádia a motocykly. Je to především hospodářská pomoc, ale i budoucí příprava k rozšíření odbytišť. Pro Čecha je dojemné, že se též v Ouaga setká s několika klasickými ležatými písmeny *Bata* a na konci výpadovky do Boba uvidí čistou továrnu na obuv téže značky. Je to ovšem Bata S.A., anonymní společnost s takovým a takovým kapitálem a určitě už žádný Čech ze Zlína tam neučí černochoy šít boty; všechno je dávno zapletené do mezinárodní smyčky průmyslového nadnárodního podnikání. Jak je člověk náchylný k sentimentalitě! Naučil jsem proto aspoň svého hlídače Kaboré říkat místo *sava, sava, patron* docela srozumitelně *Dobrej den* a tak mě vždycky ráno zdraví, když otvírá vrata, abych vyrazil těžkým landroverem za obživou.

Francouzi měli v Ouaga šťastnou ruku, když rozhodli vysázet podél silnic a na všech prostranstvích stromy *caïlcédrats*, které jsou obrovské a rozložitě, poskytují stín a útulek ptákům. Jsou to zvláštní stromy, ptal jsem se, odkud pocházejí, ale ani dlouholetý znalec Afriky, ředitel projektu dr. Van de Steen, nevěděl. Je to druh mahagonů *Khaya senegalensis*, rostoucí na mnoha místech Západní Afriky. Zdálky jsou trochu podobné jilmům, ale těm staletým a košatým.

Doufám, že vám zase brzy pošlu další list, tentokrát už s popisem voltských luhů a savan.

Ouaga, 30. prosince 1981

A pak jsem popsal i poslal mnoho listů dopisního papíru i řadu sešitů, z nichž mnohé se ztratily, zatoulaly, adresáti zestárli nebo navždy odešli. Vždyť je to už víc než čtvrt století, kdy jsem prvně přiletěl do Ouaga pracovat na projektech Spojených národů. V Horní Voltě, kterou později Thomas Sankara přejmenoval na Burkinu Faso, jsem prožil více než sedm let. Je to poctivá část mého života, pracoval jsem se zápalem, pomáhal lidem a snažil se nalézt rudní ložiska i jiné suroviny, které by mohly přispět chudému burkinskému hospodářství. Zažil jsem v té malé africké vnitrozemské republice mnoho událostí, získal přátele, měl i úspěchy a hledal v Afričanech a africké přírodě odpověď na to, proč nás může tolik okouzlit, že si ji zamilujeme, hluboce, navždy.

A k lítosti přírodovědců jde často o údaje o přírodních podmínkách tropické Afriky, jejíž věčně zelené pahorky mizí před očima pod náporom nové, dravé a nezadržitelné civilizační vlny. Následující stránky jsou tedy časově omezeným svědectvím o přírodě a životě v Horní Voltě v letech osmdesátých dvacátého století. Navíc jsou to kapitoly psané „za pochodu“ – při geologických výzkumech, které mě do povodí Volty přivedly – a doplňoval jsem je a opravoval někdy i podstatně po studiu některých poctivých knih, které byly v poslední době napsány o této části afrického kontinentu. Snažil jsem se vidět situaci lidsky, s trochou sentimentality Evropana, který se vydal po stopách ztracených přírodních rájů.

Takže následující stránky jsou cestopisem nejen po západoafrické krajině, ale i cestopisem srdce, které hledalo porozumění afrických lidí. Jsou fragmentem postřehů, zapisovaných během let plných práce, rozhovorů a cest. Je to exotická část mého života, kterou jsem tam prožíval bez pocitu něčeho mimořádného, která však po návratu domů mi připadá znovu podivně cizokrajná. Proto se místy podobá nostalgické vzpomínce na africkou zemi, která se mi stala druhým domovem.

Vzpomínky na africkou zemi a její lidi nelze dnes dělat bez fotografických nebo filmových příloh, které se stávají významnou částí práce. Doplní publikaci tím, že sdělují obrazem něco navíc, co uniká slovu. Někteří moji mladší přátelé, s nimiž jsem znovu, daleko později, Burkinu Faso několikrát navštívil během dalších projektů, jsou dobrými fotografi a jejich současné pohledy na burkinského člověka a přírodu výstižně podbarvují novými snímky mé starší postřehy a texty.

Trochu zeměpisu

Ještě dnes mnoho lidí v Čechách jen mlhavě tuší, kde v Africe leží Burkina Faso, která se nazývala v době, kdy jsem do této země přiletěl, republikou Horní Volta. Málokdo už zná jméno jejího hlavního města a kromě několika univerzitních znalců nikdo neví, jakými jazyky se kromě francouzštiny v této západoafrické zemi mluví. Tento nedostatek zeměpisných znalostí je přirozený, naše povědomí o africkém kontinentu se nerozvíjelo tak důsledně jako v bývalých koloniálních velmocích západní Evropy. Nikdy jsme neměli rozsáhlejší styky se zeměmi ležícími poblíž rovníku. Byla to doména výsostně francouzská, anglická a belgická, krátkou, i když ne bezvýznamnou